

tome da se i odnosi između triju graničnih država — Hrvatske i Slovenije, Slovenije i Italije te Hrvatske i Italije — urede tako da kopnene i morske državne međe budu što manje vidljive — onakve kakve su već odavno u Zapadnoj Europi.

Petar Strčić

*ARCHIV 1991, Jahrbuch des Vereins für Geschichte der Arbeiterbewegung (Wien 1991)*

Problematika »inscenirani procesi« u donedavno socijalističkim zemljama Istočne Europe unatrag desetak godina zacijelo je najprepornija odsutna tema unutar suvremena historiografskog posla. Nije bila toliko riječ o prijetvornosti povjesničarske struke u zemljama tzv. istočnoeuropskog bloka, koja je umjesto povišene distance, kao spasonosnog izgovora, rabila realitet »tabu« tema kao modus preživljavanja, koliko o postojanju metapsiholoških modela sublimacije (historijskih fakata, izvora, tragova uvida, vanjskih prepoznavanja) i nepristanka na javnu označenost s nerijetko političkim konzekvencijama.

Nedvojbeno je da se zbiljskim uvidom u sudbine žrtava insceniranih procesa staljinističkog tipa mijenja cjelina diskursa, jer se fakti ne pretaču tek u historijske činjenice, a vlastiti uvidi samo u interpretacijsku analizu istine o socijalističkom sustavu.

Stoga pristup toj zahtjevnoj istraživačkoj temi, koju su ponajprije prezentirale u memoarskim i biografskim prilogima izravne žrtve samih procesa te poneki svjedoci, nalaže obzirnost i osjetilnost istodobno, koja zbog općih mjesta nipošto ne previđa spomenute psihoanalitičke samorefleksije. Otuda i uvodničar Archiva 1991., koji je u cjelini posvećen naviještenoj temi, naglašava problem vlastita identiteta i vrijednosti osobnih osjećaja žrtava — najzornijim svjedočanstvom vremena označenog kao »eksperiment proizvodnje novih ljudi« (str. 8).

Archiv je inače respektabilan godišnjak Društva za povijest radničkog pokreta iz Austrije, a ideja za ovaj tematski broj nastaje potkraj 1990. godine kada se okupljanjem recentnih priloga najistaknutijih historičara na Međunarodnom skupu o staljinizmu potkrepljuje njezino značenje. Broj je upriličen zahvaljujući financijskoj potpori austrijskog Ministarstva za znanost. Na jednom su mjestu tako, prema nakani priređivača, sabrani radovi eminentnih historičara poput Karela Kaplana, Hermana Webera, Jana Foitzika, Reinera Tosstorffa, Stefana Bianchinija i drugih, koji s različitim naglascima pristupaju toj višeslojnoj problematici.

Radi podrobnije informacije navodim da Archiv 1991. donosi ove priloge:

George Hermann Hodos: Inscenirani procesi u Istočnoj Europi od 1948. do 1954., Lazar Brankov: Jedno svjedočanstvo u Rajkovom procesu, Karel Kaplan: »Masovna nezakonitost« i politički procesi u Čehoslovačkoj od 1948. do 1953.,

Stefano Bianchini: Čistke i politički procesi u Jugoslaviji u godinama 1948.—1954., Jan Foitzik: Politički procesi i čistke u Poljskoj od 1944. do 1956., Keith Hitchins: Patrascanuov pad, Hermann Weber: Političke čistke i priprema političkog procesa u DDR od 1948. do 1956., Wilfriede Otto: O stalinističkoj politici Socijalističke jedinstvene partije Njemačke na početku pedesetih godina, Ulrich Heyden: Čišćenja u Komunističkoj partiji Njemačke od 1948. do 1951., Reiner Tosstorff: Unutarpartijske čistke u komunističkim partijama Francuske i Španjolske od 1948. do 1952., Georg Scheuer: Recepcija stalinizma u Francuskoj od 1948. do 1956., te Fritz Keller: Komunistička partija Austrije i inscenirani procesi u Istočnoj Europi od 1948. do 1953.

Letimični pogled pokazuje da je najveći broj priloga o procesima u Demokratskoj Republici Njemačkoj, no pažljivim iščitavanjem svih radova očita je i integrirajuća analitička spona povijesnog konteksta, i postojanje usporedbi, asocijacija i, interpretacijski, izravno uvjetovanih događaja (primjer Poljske i Čehoslovačke, ili pak tzv. Rajkov proces u Mađarskoj i jugoslavenski sukob s Informbiroom i sl.). Inscenirani su se procesi odvijali gotovo po istim obrascima djelovanja, taktike i strategije kao što se i besprizorni legitimacijski postupci takvih zločina umnogome ponavljaju. Stoga je na djelu kritička analiza unutarnje logike i političke strukture stalinističkoga represivnog aparata u zemljama tzv. narodne demokracije srednjoeuropskog i istočnoeuropskog bloka (poglavito u razdoblju od 1945. do 1956. godine) usporedo s historiografskim pregledom događaja. Činjenica da je stotine tisuća ljudi bilo u tom vremenu izloženo kažnjavanju, političkim istragama, izmišljenim procesima, masovnom progonu, zlostavljanju i, naposljetku, samoj smrti od ondašnje komunističke vlasti, demonstrira slijed istraživanja poslužujući za smisaonom svezom logike podataka (ne samo brojki) u njihovoj egzistencijskoj posljedičnosti i ontologijskog promišljanja povijesti.

U nastojanju da se pronađe taj tanani osjećaj za mjeru u portretiranju individualne priče i činjeničkog materijala zanimljivi su prilozi L. Brankova o tzv. Rajkovu procesu 1949. god. i K. Hitchins o egzekuciji nad istaknutim rumunjskim intelektualcem i političarom L. Patrascanuom u travnju 1954. god. Metodička pozicija, kojom se koristi većina autora u elaboriranju teme, umnogome proizlazi iz netom skicirane autorske pažljivosti, premda je interpretacijski obzor širi te nalaže zahtjevniju raščlambu. To je osobito vidljivo u analizama K. Kaplana i H. Webera koji istraživanje insceniranih procesa stavljaju u kontekst logike partijske moći i svih mehanizama kojima se ona projicira i kontrolira. Otud u analizi K. Kaplana, čiji mi se prilog čini osobito relevantnim, inzistiranje na kategoriji »masovna nezakonitost« (Massenungesetzlichkeit) kao sredstvu i predlošku svih inkriminiranih radnji u spomenutom razdoblju. S historiografskog aspekta, autor vrlo znalački oslikava vrijeme poslijeratnih godina u Čehoslovačkoj, u kojem se kao posljedični slijed pritisaka i iz javnog života odstranjivanja inteligencije i ostalih tradicionalnih elita (naročito crkve i njezine uloge), nositelja socijaldemokratskih ideja ili pak pripadnika stranaka koje još djeluju (posebno pripadnika slovačke Demokratske partije), pripadnika njemačkog stanovništva i dr., javljaju crne liste, insceniraju procesi, denunciraju građani. Proces »čišćenja« kao oblik partijskoga masovnog terora, kojim se u početku potirala svaka primisao o pluralitetu u političkom životu, da bi to ubrzo postao unutarpartijski obračun zbivao se u Čehoslovačkoj, Poljskoj

i Demokratskoj Republici Njemačkoj, a prema podastrtim analizama H. Webera i J. Foitzika, pod patronatom SSSR-a. I kada nije bio posve očigledan, zacijelo je postojao.

Prilog S. Bianchinija (izostao je očigledno tekst domaćeg historičara), tematski vezan uz južnoslavenski prostor i Jugoslaviju, u pravilu je korektan. Koristeći se gotovo svim raspoloživim uvidima i relevantnim izvorima, uključivši i književnu esejistiku i memoarsku građu, autor pažljivo prezentira sve oblike i institucije represivnog terora nastale kao posljedica konflikta s Informbiroom. Uz Goli otok, koji naziva »koncentracionim logorom jugoslavenskog staljinizma«, spominju se kao prihvatna mjesta žrtava i Lepoglava, Sremska Mitrovica, Zenica, Sisak, Glavnjača, Stara Gradiška, a u skup žrtava ubrajaju se i one koje nisu pristale na projekt nasilne kolektivizacije, žrtve tzv. Dahauškog procesa u Sloveniji, te žrtve posebnih obračuna u partijskom vrhu Jugoslavije (A. Hebrang i S. Žujović prvotno, a M. Đilas ranih pedesetih godina). Osnovna zamjedba tekstu: prilog ostaje po svojim presudnim značajkama na razini domaće historiografije, točnije, njezinih spoznaja i ograničenja u interpretaciji dosegnutih desetljeće ranije (premda su i danas, informacije radi, mnoge činjenice zakrivene u nedostupnim arhivima u nas).

U ovom godišnjaku može se naći, uz orijentacijske pokazatelje o žrtvama terora komunističke vladavine u neposrednom poratnom razdoblju i hladnoratovskom okružju za svaku zemlju ponaosob, niz vrijednih detalja, o pojedinačnim procesima (primjerice, o procesu protiv Slanskog i njegovih 13 supratnika u studenom 1952. ili pak onom protiv slovačkog biskupa Vojtaška u siječnju 1951. i dr.).

No pozornost izaziva i pokušaj sintetičkog pristupa problematici i pokušaj kategorijskog objašnjenja središnje teme. Pokušavajući doskočiti rasprostranjenu samorazumijevanju, G. Hermann Hodos nastoji u prilogu, koji ima uvodničarsko značenje, pojam koji najjasnije označuje besmisao staljinističkog terora objasniti upravo kontekstualno. Jednostavno: riječ je o procesima u kojima komunisti odstranjuju komuniste koristeći se pritom različitim mehanizmima represije u kombinaciji sa psihičkim torturama, denunciranjem, propagandnim lažima, iscrpljivanjem članova obitelji. Autor pritom ne ostavlja dvojbu da je riječ o sustavu koji je logikom unutrašnje vlasti permanentno proizvodio vlastite neprijatelje.

Ukratko, Archiv je vrijedan prilog literaturi o insceniranim procesima u zemljama negdašnjega socijalističkog sustava.

*Biljana Kašić*